Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт
з галузей знань і спеціальностей у 2018/2019 навчальному році

Галузь знань: «Українська мова, література (з методикою їх викладання)»

Тема: «Українська термінологія гендерної лінгвістики»

Шифр: «Термінологія»

2018

ЗМІСТ

Вступ 3

Розділ 1. Основні тенденції становлення й розвитку української термінології гендерної лінгвістики 5

1.1. Гендерна лінгвістика як новий напрям мовознавчих досліджень 5

1.2. Проблеми формування української термінології гендерної лінгвістики 6

1.3. Термін *гендер* як ядро української термінології гендерної лінгвістики 9

1.4. Структурні і семантичні параметри термінів української термінології гендерної лінгвістики 11

Розділ II. Системний характер української термінології гендерної лінгвістики 16

2.1. Термінологія і терміносистема 16

2.2. Гіперо-гіпонімія в українській термінології гендерної лінгвістики 17

2.3. Синонімія в українській термінології гендерної лінгвістики 20

Висновки 25

Список використаної літератури 27

ВСТУП

Наукові студії кінця XX – початку XXI ст. позначені посиленою увагою мовознавців до створення й унормування терміносистем. Пояснюється це тим фактом, що термінологія була й залишається одним із найважливіших шарів лексики сучасної літературної мови, особливо сьогодні, у час бурхливого розвитку новітніх технологій, появи нових галузей знань і, як наслідок, збільшеного потоку наукової інформації. Упродовж останніх десятиліть (із 1970-х років на Заході й 1990-х в Україні) у світовій і вітчизняній лінгвістиці стрімкого розвитку набули гендерні дослідження, унаслідок чого з'явився новий мовознавчий напрям – гендерна лінгвістика.

Загальні питання термінології в українському мовознавстві розглядали Л. Боярова, М. Вакуленко, К. Городенська, А. Д'яков, Т. Кияк, І. Кочан, А. Крижанівська, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Симоненко, О. Тараненко та ін. Термінологія різних галузей знань була в полі зору О. Бондар, Л. Козловської, С. Овсейчик, В. Чумак (екологічна), С. Булик-Верхоли (музична), Л. Веклинець (психологічна), О. Винник (фінансова), І. Волкової (фізична), Л. Гаращенко, О.Іващишин, Т. Михайлової (науково-технічна), Т. Дячук (соціально-економічна), Л. Козак (електротехнічна), І. Корнейко (медичної радіології), К. Ктитарової (металургійна), О. Кучеренко (пожежно-технічна), Т. Лепехи (судово-медична), О. Медведь (граматична), Б. Михайлишина, О. Покровської (ринкова), А. Ніколаєвої (програмування), Н. Нікуліної (транспорту), Е. Огар, І. Процик (видавнича), Г. Пастернак (економічно-правова), О. Романової (швацької промисловості), С. Руденко (громадського харчування), О. Сербенської, Т. Соколовської (генетична), М. Сташко (бібліотечно-бібліографічна), Н. Цимбал (органічної хімії), Н. Цісар (медична), Г. Чорновол, О. Чуєшкової (економічна), О. Чумак (фінансово-бухгалтерська) та ін. Термінологія гендерної лінгвістики досі залишається поза увагою науковців, що й зумовлює **актуальність** роботи. Розвідки, у яких висвітлені окремі аспекти аналізованої проблеми, нечисленні. З-поміж них називаємо роботи О. Малахової [5, 6], Ю. Маслової [8], Л. Ставицької [15], О. Чуєшкової [18, 19, 20, 21], також колективну монографію за редакцією Т. Космеди [4].

Об'єктом дослідження є українська термінологія гендерної лінгвістики.

Предмет дослідження – становлення та розвиток, сучасний стан, лексико-семантичні, структурні особливості, а також системна організація української термінології гендерної лінгвістики.

Мета роботи – дослідити структурні й семантичні параметри термінів української термінології гендерної лінгвістики (далі УТГЛ), системні відношення між ними.

Меті дослідження відповідають такі основні **завдання:**

- обґрунтувати важливість дослідження й гендерної лінгвістики, й термінології, що її репрезентує;
- простежити особливості становлення і розвитку, сучасний стан УТГЛ, з'ясувати теоретичні засади її вироблення;
- розглянути лексико-семантичні, словотвірні й структурно-граматичні особливості термінів УТГЛ;
- дослідити явища синонімії й гіперо-гіпонімії в аналізованій термінології;
- виявити проблеми УТГЛ, зокрема правописні, та запропонувати способи їх розв'язання.

У роботі використано такі **методи**: описово-аналітичний, порівняльний, кількісного й компонентного аналізу.

У теоретичному плані пропоноване дослідження сприятиме подальшому вивченню й упорядкуванню досліджуваної термінології. **Практичне значення** роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані для підготовки спецкурсів із гендерної лінгвістики й термінознавства, а зібраний фактичний матеріал може стати основою для укладання галузевого термінологічного словника.

РОЗДІЛ І. Основні тенденції становлення й розвитку української термінології гендерної лінгвістики

1.1. Гендерна лінгвістика як новий напрям мовознавчих досліджень

Термін «гендер» виник у суспільних науках для позначення нових стратегій світового регулювання соціостатевих відносин. З часом гендерні підходи розвинулись майже в усіх гуманітарних і соціальних галузях вітчизняних наук: від соціології, психології, педагогіки, історії, філософії, релігієзнавства, літературознавства та мистецтвознавства до політичних наук, права, наук про державне управління, економіки й статистики [11, с.7].

Ми свідомі того, що гендер не є суто лінгвістичною категорією (детальніше див. п.1.3), але переконані, що аналіз структур мови дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у тій чи тій культурі, які поведінкові норми для чоловіків і жінок фіксуються в текстах різного типу, як змінюється уявлення про гендерні норми, які стильові особливості можуть бути віднесені до переважно жіночих або чоловічих, як усвідомлюється чоловічість і жіночість у різних мовах і культурах, як гендерна належність впливає на засвоєння мови, з якими фрагментами мовної картини світу вона пов'язана [18, с. 161]. Таким чином, мовознавці, які працюють у цій царині, досліджують загальні проблеми теорії гендерної лінгвістики, питання фемінного й маскулінного лексикону, словотвірне вираження відповідних гендерномаркованих значень, лексико-граматичну категорію роду, маскулінний і фемінний дискурси, комунікативні аспекти гендерної лінгвістики, вияв гендеру в моделюванні мовленнєвих жанрів, гендерні стратегії й тактики комунікації тощо [4, с. 69].

Наголошуємо також на тому, що в науковій літературі відсутнє єдине визначення аналізованого мовознавчого напряму. Так, в одній з проаналізованих словникарських праць [13] стаття, присвячена лінгвістичній гендерології, має нечітку дефініцію, в іншій [14] термін «гендерна

лінгвістика» взагалі відсутній. У посібнику «Основи теорії гендеру» визначення має описовий характер, пор.: «...новий напрям – гендерна лінгвістика, представниці якого вперше заявили про те, що внаслідок патріархального устрою суспільства мова відтворює світ та уявлення про нього з чоловічої позиції, представляючи чоловіка та все з ним пов'язане як норму, а жінку та «жіноче» – як відхилення від неї» [11, с.455]. На думку О. Малахової [6], гендерна лінгвістика – напрям лінгвістики, що вивчає взаємозв'язок і взаємовплив мови як системи, мовної картини світу людини та її статі й гендера. У нашому дослідженні разом із О. Чуєшковою [18] гендерну лінгвістику розглядаємо як мовознавчий напрям, представники й представниці якого досліджують гендерні аспекти мови й мовлення за допомогою лінгвістичного понятєвого апарату. Відповідно, УТГЛ – це співвіднесена з цією галуззю знання сукупність термінів, пов'язаних між собою на понятєвому, лексико-семантичному, словотвірному та граматичному рівнях.

1.2. Проблеми формування української термінології гендерної лінгвістики

Як відомо, одним із важливих етапів будь-якого дослідження є створення термінологічної бази. Проблема виявлення складу окремої термінології є загальнотермінознавчою. У нашому випадку вона ускладнюється тим, що гендерна лінгвістика перебуває на стикові гендерних і мовознавчих досліджень, отже, її термінологія містить значну кількість термінів і цих галузей знань, і частково суміжних наук, зокрема: соціолінгвістики, яка надає матеріал щодо функціонування мови в групах людей за ознакою професії, статі, віку, міського або сільського способу життя тощо; психолінгвістики, яка досліджує специфіку чоловічих і жіночих асоціацій, гендерноспецифічний розвиток мовленнєвих здібностей людини; ідентифікаційної діагностики, яка вивчає усні й писемні тексти анонімних авторів із метою визначення параметрів особистості, зокрема статі;

лінгвокультурологічних і міжкультурних досліджень, які виявляють культурну специфіку гендеру, загальне й особливе в його конструюванні залежно від мови й культури певного суспільства тощо [18].

Таким чином, аналізована термінологія «відображає чинник нинішньої кризи лінгвістичної методології загалом, оскільки терміни, залучені до актуалізації гендерних лінгвістичних досліджень, входять у метамову й інших гендерно зорієнтованих наук» [4, с. 90].

Обираючи терміноназви для аналізу, ми керувалися відповідністю вимогам до терміна і частотністю використання. Так, ми виходимо з того, що термін – це слово чи словосполучення, яке є елементом терміносистеми, називає спеціальне поняття і вимагає дефініції. Таким чином, пріоритетними для терміна вважаємо номінативно-дефінітивну функцію та системність. Також ми зважали на такі загальновідомі ознаки, як: можливість існування у вигляді слова або словосполучення; тенденція до моносемії і, як наслідок, відносна незалежність від контексту; тенденція до стилістичної нейтральності; мотивованість; точність; стисліть; узвичаєність; милозвучність; спеціальна сфера функціонування [18]. Джерельною базою для роботи послужили посібники для навчальних закладів, численні наукові розвідки, дві словникарські праці.

З-поміж проблем, властивих аналізованій термінології, називаємо також неусталеність назви наукового напряму. Дослідники використовують близько п’яти номінацій: *гендерна лінгвістика, лінгвістична гендерологія, лінгвогендерологія, лінгвістична гендеристика, лінгвістична гендергетика*. За нашими спостереженнями, найчастіше використовуваним є термін *гендерна лінгвістика.* На думку О. Малахової, сьогодні наявна чітка тенденція до переважання саме цієї терміноназви. На підтвердження цього як один із прикладів дослідниця наводить кількість результатів на запит «гендерна лінгвістика» у пошуковику Google (27000 українською мовою та 69100 російською). У той час як на запит «лінгвістична гендерологія» зафіксовано

741 (укр.) та 3360 (рос.) посилань [5, с.35]. Отже, робимо вибір на користь саме цієї назви, уважаючи її найоптимальнішою для називання галузі мовознавства, яка зосереджує увагу на двох проблемах: відображення статі в мові; писемна й усна мовленнєва поведінка чоловіків і жінок.

Аналізованій термінології властиві й правописні проблеми. Немає одностайності в написанні базового терміна «гендер» і похідних від нього. Сьогодні усталеними є два терміни – «гендер» і «ґендер». Проте переконані, що другий варіант суперечить орфографічній мовній нормі. Так, відповідно до чинного українського правопису, літери **g** та **h** звичайно передаються літерою **г**: *авангард, агітація, гегемонія, гіпотеза, горизонт* тощо [17, с. 118]. Аналогічні міркування висловлюють й інші дослідники, зокрема О. Малахова [5, с.36] і Т. Космеда [4, с.91]. Також фіксуємо три варіанти написання прикметників із компонентом *гендерно-*. Слушними вважаємо міркування О. Чуєшкової [20], яка, посилаючись на О. Малахову [5, с.36] й «Український правопис» [17], наполягає на написанні прикметників із компонентом *гендерно-* разом. І справді, згідно з чинним нині правописом «разом пишуться складні прикметники, утворені від сполучення іменника та узгоджуваного з ним прикметника: загальноосвітній (загальна освіта), легкоатлетичний (легка атлетика)» [17, с. 41]. Усі залучені до аналізу прикметники також творяться від підрядних словосполучень, що дає підставу для їхнього написання разом, пор.: *гендернопаритетний* (гендерна паритетність), *гендернонейтральний* (гендерна нейтральність), *гендерномаркований* (гендерна маркованість) тощо. Проте в багатьох дослідженнях фіксуємо написання компонента *гендерно* окремо, напр.: *ґендерно інклюзивна мова, ґендерно нейтральна мова* [11]; *гендерно паритетна мова* [1]; *гендерно маркована одиниця* [7, 15]; *гендерно маркований компонент; гендерно релевантна мовна форма; гендерно маркована лексика* [8] тощо. Проблема полягає в тому, що пояснити таке написання можна, так само посилаючись на «Український правопис»: «Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, як правило,

зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: абсолютно сухий, діаметрально протилежний, різко окреслений» [17, с. 42]. Ще однією підставою можуть бути усталені в мовознавстві терміни схожої структури, напр..: *стилістично нейтральна лексика, стилістично забарвлена лексика, експресивно нейтральна лексика, експресивно забарвлена лексика* тощо. Як бачимо, єдиного погляду на цю проблему немає. Остаточний вибір, очевидно, залежатиме в тому числі й від узвичаєності, яка вважається системно важливою характеристикою терміна. Суть її полягає в тому, що під час укладання термінологічних рекомендацій перевага надається терміну, який більш поширений, має тривалішу традицію застосування.

Жодним правилом не можна пояснити написання аналізованих прикметників через дефіс: *гендерно-чутливий, гендерно-рольовий* [14], *гендерно-маркований, гендерно-специфічний, гендерно-зумовлений, гендерно-нейтральний* [3], *гендерно-нейтральний, гендерно-інклюзивний, гендерно-специфічний* [22]. Переконані, що правописний аспект потребує пильної уваги мовознавців, адже такі розбіжності для термінології є неприпустимими.

1.3. Термін *гендер* як ядро української термінології гендерної лінгвістики

З-поміж базових термінів, які, як відомо, слугують для номінації концептуально важливих понять певної галузі знань, у гендерних дослідженнях виділяємо передусім лексему *гендер* (від англ. gender – рід, стать). На сьогодні цей термін має багато дефініцій (це зумовлено міждисциплінарним характером гендерних досліджень), проте в більшості з них наголошується на соціальній категорії поняття, пор.: гендер – це «соціокультурна, символічна конструкція статі, що покликана визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок» [14, с.45]; «змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм

і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття і фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі» [11, с.11]; «соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної»; «набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статі»; «політика рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо їх реалізації» [11, с.12]; «сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство приписує виконувати людям залежно від їхньої біологічної статі» [13]; «комплекс соціокультурних характеристик, що охоплює всі сфери діяльності людини; самостійна, не зумовлена біологічною статтю, конструйована культурою та суспільством характеристика людини, щось, чого люди не мають як даність, а (осмислено чи неосмислено) показують / транслюють / демонструють, взаємодіючи з різними людьми у різноманітних інституціональних ситуаціях» [16, с.50] тощо. У словникарській праці за ред. А. Денисової [13] знаходимо статтю «гендер в лінгвістиці», у якій підкреслено, що станом на сьогодні в лінгвістичній літературі термін *гендер* вживається непослідовно, й відтворено «складний шлях», який пройшла ця термінологічна одиниця. Так, англійський термін *gender*, який означає граматичну категорію роду, був вилучений із лінгвістичного контексту й перенесений до дослідницького поля інших наук – соціальної філософії, соціології, історії, політики. До вітчизняної лінгвістики цей термін прийшов із сфери соціальних наук після того, як гендерні дослідження набули міждисциплінарного характеру.

Не тільки на соціокультурному, але й на лінгвістичному аспекті гендеру наголошують А. Мартинюк [7], Г. Емірсуінова [3], О. Дудоладова [2], пор.: «Гендер – це соціокультурна категорія, що

створюється/відтворюється у соціально-психологічному просторі дискурсу **лінгвокультурної спільноти** у процесі інституалізованої й ритуалізованої міжсуб'єктної мовленнєвої взаємодії, регульованої соціокультурними нормами, що відбивають аксіологічні орієнтири категоризації соціальної дійсності у **концептуальній картині світу лінгвокультури** (тут і далі виділення наше – Є. Л.)» [7, с. 6], «…це засіб диференціації у суспільстві, який віддзеркалюється та конструюється **мовою**» [3, с.6], «… системна категорія соціального порядку, яка постійно відтворюється у структурах конкретної міжсуб'єктної взаємодії, перш за все, **мовленнєвої**» [2, с.1].

Зважаючи на викладене, термін *гендер в* досліджуваній термінології розглядаємо не стільки як самостійну одиницю, скільки як компонент складних синтетичних термінів і складник аналітичних номінацій (детальніше див. п. 1.4).

1.4. Структурні і семантичні параметри термінів української термінології гендерної лінгвістики

З-поміж залучених до аналізу термінів за структурно-семантичними параметрами виділяємо три групи.

До першої, найбільшої в кількісному плані, відносимо терміни, для яких твірною є лексема *гендер*. Ґрунтовне дослідження цього питання знаходимо в роботах О. Чуєшкової [20]. З-поміж однослівних термінів УТГЛ фіксуємо лише два – *лінгвогендерологія* (складноскорочений іменник від лінгвістична гендерологія) й *гендерлект*. Перший, як ми вже зазначали, виступає менш поширеним синонімом гендерної лінгвістики. *Гендерлект* – це «передбачуваний постійний набір ознак жіночої та чоловічої мови, правила мовної поведінки, стратегії та тактики мовної поведінки чоловіків і жінок у різноманітних комунікативних ситуаціях у контексті тієї чи іншої культури» [14]. Синонімом до цього терміна виступає конструкція *чоловіче і жіноче мовлення.* На нашу думку, більш виправданим є термін *гендерлект*. По-перше, фіксуємо схожі за будовою мовознавчі терміни *діалект*, *соціолект*, по-

друге, він задовольняє одну з важливих вимог до терміна – стисліcть. Нарешті, термінологічні словосполучення, пов'язані сурядним зв'язком, легко розпадаються на окремі терміни, пор.: *чоловіче і жіноче мовлення – чоловіче мовлення, жіноче мовлення,* а отже, потреби в їхньому існуванні немає.

До цієї ж групи відносимо й термінологічні словосполучення (далі ТС), до складу яких уходять деривати терміна *гендер*. Такі ТС у свою чергу розподіляємо на **дві підрупи.** До **першої** відносимо дво-, три- та чотирикомпонентні ТС із прикметником *гендерний,* наприклад: *гендерна концептосфера; гендерна маркованість; гендерний номінатив, гендерний номінант, гендерний мовний номінатив, гендерна лексема; гендерне спілкування, гендерна комунікація; гендерний дискурс; гендерний концепт; гендерний неологізм; гендерна метафора*; *гендерна семантика; гендерна культура мовлення; гендерне реформування мови; гендерні маркери мовлення* тощо.

Як бачимо, усі перелічені вище терміни творяться шляхом додавання прикметника *гендерний* до термінів, використовуваних у мовознавчій термінології. Отже, говоримо про транстермінологізацію стрижневих компонентів із подальшим звуженням їхнього значення під час творення ТС. Прикладом цієї групи термінів є також назва аналізованого напряму – *гендерна лінгвістика*.

Як уже зазначалося вище, гендерні дослідження належать до міждисциплінарних. Унаслідок цього в УТГЛ фіксуємо терміни, використовувані й в інших галузях знань, проте в досліджуваній вони зазнали переосмислення. Наведемо такі приклади. ТС *гендерна асиметрія* – це «неоднакова, непропорційна представленість соціальних і культурних ролей осіб обох статей у різних сферах життя (наприклад, жінок більше в сферах освіти та обслуговування, чоловіків – у сферах бізнесу та політики; також у будь-якій сфері чоловіки посідають більше керівних посад, а жінок більше на «нижчому», малооплачуваному рівні). Г.а. проявляється як асиметрія норм,

приписів, що визначають поведінку жінок і чоловіків у суспільстві, і є наслідком андроцентризму та патріархату, основою гендерної нерівності та джерелом нестабільності в окремих державах й у світі в цілому» [16, с.50]. У лінгвістичному контексті цей же термін матиме значення «нерівномірна представленість у мові осіб різної статі» [14, с.198]. Підставою для перенесення терміна з однієї галузі знань в іншу з частковим переосмисленням, точніше – звуженням значення стала сема «неоднакова представленість осіб різної статі». Прикладом транстермінологізації із подальшим звуженням значення в УТГЛ також є ТС *гендерна норма, гендерна експертиза, гендерний стереотип*. Так, ТС *гендерна експертиза* в широкому розумінні тлумачиться як «різновид соціального аналізу, базованого на гендерній методології, що полягає у визначенні відмінностей у політичному, соціально-економічному та культурному статусах гендерних груп та владно-підлеглих відносин між ними, виражених у суспільстві через гендерні відносини» [16, с.50]. У досліджуваній термінології це ТС визначаємо як аналіз писемних текстів й усних висловлювань на предмет наявності/відсутності сексизмів і будь-яких інших дискримінаційних форм і смислів.

До **другої підгрупи** відносимо дво- та тричленні ТС, один із компонентів яких є складним прикметником з основою *гендерно-*, наприклад: *гендерномаркований компонент; гендерномаркована лексика; гендерномаркована лексема; гендерномаркована оказіональна одиниця; гендерномаркована неологічна одиниця; гендернопаритетна мова; гендерноінклюзивна мова; гендернонейтральна мова; гендерночутлива мова*; *гендерночутливе письмо; гендернорелевантний текстовий фрагмент; гендернорелевантна мовна форма* тощо.

Другу групу становлять синтетичні та аналітичні номінації, які, як і частина термінів першої групи, творяться переважно на базі лінгвістичних термінів. З-поміж них фіксуємо лише три однослівні терміноназви:

фаллогоцентризм, *маскулінітив, фемінітив.* Решта – це ТС, із яких переважну кількість становлять двокомпонентні, напр.: *андрогінна риторика, жіноче мовлення, жіноча мова, жіноче письмо, жіноча риторика, жіночий дискурс, жіночий лексикон, жіноча фразеологія, жіночий синтаксис, сексистське висловлювання, стратегія фемінізації, стратегія нейтралізації.* Зауважимо, що всі наведені субстантивно-ад'єктивні ТС із компонентом *жіночий* (або його абсолютним синонімом *фемінний*) мають аналогічні за будовою відповідники з компонентом *чоловічий* (синонім – *маскулінний*)*: чоловіче мовлення, чоловіче письмо, чоловіча риторика, чоловічий дискурс, чоловічий лексикон, чоловіча фразеологія, чоловічий синтаксис* тощо. Т. Космеда визначає їх як «парні» терміни, дихотомічні термінологічні опозиції, пор.: *жіночий дискурс – чоловічий дискурс, маскулінний поведінковий кодекс – фемінний поведінковий кодекс, стереотип маскулінної поведінки – стереотип фемінної поведінки, чоловіча мімікрія – жіноча мімікрія* тощо (детальніше див. 4, с.98-99).

Фіксуємо також трикомпонентні ТС: *андрогінні риси спілкування, андроцентрична структура мови, жіночий стиль мовлення, гіпотеза лінгвістичної відносності, жіноча вербальна поведінка, жіноча комунікативна тактика, лінгвістичне конструювання гендеру, чоловіча вербальна поведінка, чоловіча комунікативна тактика, чоловічий стиль мовлення.* З-поміж чотирикомпонентних називаємо ТС *патріархальні стратегії мовного впливу.*

До третьої групи відносимо аналітичні терміни, побудовані шляхом додавання лексем *мова, мовний* до термінів, ширших за значенням і використовуваних у багатьох інших гендерних дослідженнях, напр.: *андроцентризм у мові, андроцентризм мови, сексизм у мові, мовний сексизм, гендерна асиметрія в мові, гендерні стереотипи в мові, сексистська мова, мовна гендерна репрезентація* тощо. Гадаємо, що терміни *андроцентризм, сексизм, гендерна асиметрія, гендерні стереотипи* та ін. у лінгвістичному

контексті не потребують уточнення. Як уже зазначалося вище (див. с.12), у таких випадках говоримо про транстермінологізацію – перенесення готового терміна з однієї галузі знань в іншу з повним або, як у випадку наведених прикладів, частковим переосмисленням, а радше – звуженням значення. Ці терміни матимуть відмінні дефініції залежно від контексту, проте оперуватимуть ними представники різних наукових напрямів, а отже, така міжсистемна омонімія не становитиме загрози нерозуміння або нерозпізнання. Щоправда, у такому випадку буде порушено одну з вагомих вимог до терміна – незалежність від контексту.

Підсумовуючи сказане, наголошуємо на такому. Досліджувана термінологія покликана транслювати в інформаційний простір досягнення нового наукового напряму – гендерної лінгвістики. Але це видається неможливим без усталення її термінологічного апарату. Висловлюємо сподівання на те, що запропонована структурно-семантична класифікація термінів, висловлені спостереження й рекомендації сприятимуть подальшому внормуванню та стандартизації УТГЛ.

РОЗДІЛ ІІ. СИСТЕМНИЙ ХАРАКТЕР УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГЕНДЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

2.1. Термінологія і терміносистема

Сьогодні гендерна лінгвістика і, відповідно, термінологія, що її обслуговує, викликають багато зауважень. По-перше, є науковці, які заперечують сам факт існування цього нового наукового напряму. Так, відомий вітчизняний мовознавець А. Нелюба, у науковому доробку якого багато ґрунтовних розвідок про українські фемінітиви, несхвально ставиться до «практики застосування слова гендер (і від нього – гендерний словотвір)», а саму гендерну лінгвістику подає з ремаркою «так звана» [10, с.189]. По-друге, як ми вже зазначали**,** лінгвогендерологам бракує одностайності під час номінування й визначення низки досліджуваних понять; аналізована термінологія містить значну кількість варіантів; властиві їй правописні проблеми, досі не укладено термінологічного словника гендерної лінгвістики тощо. Як й О. Чуєшкова [21], переконані, що ці та інші проблеми зумовлені етапом формування гендерної лінгвістики, у процесі подальшого розвитку якої, безумовно, відбуватиметься подальше внормування терміносистеми. Проте на сучасному етапі й справді виникає закономірне питання: чи можна говорити про становлення окремого наукового напряму й одночасно терміносистеми гендерної лінгвістики, чи аналізована термінологія не може бути віднесена до категорії систем?

Вагомим аргументом на користь ствердної відповіді на це питання є велика кількість актуальних лінгвогендерологічних розвідок вітчизняної науки, які підтверджують важливість виокремлення й мовознавчого напряму, і відповідної термінології [детальніше див. 4, с.59 – 92].

Також актуальним у контексті зазначеної проблематики вважаємо проаналізувати поняття «термінологія» та «терміносистема». У лінгвістичних словниках О. Ахманової, Д. Ганича та І. Олійника, Є. Кротевича та Н. Родзевич відсутня номінація «терміносистема», термінологія ж

пояснюється як сукупність / система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя, а також сукупність усіх термінів, наявних у тій чи іншій мові. Автори сучасних словникарських праць пропонують аналогічні дефініції, пор.: «Термінологія (від лат. *terminus* – межа, кордон і *logos* – слово, вчення) – 1) система термінів певної галузі науки, виробництва, мистецтва, політики тощо (термінологія виробничо-технічна, філософська, балетна, хімічна); 2) розділ лексикології, який вивчає терміни [тут і далі цитуємо за 21]. Натомість терміносистема – «система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва та ін., яка враховує лексико-семантичні й словотвірні зв'язки між номінаціями – термінами». Авторки монографії «Українське термінознавство» пропонують не ототожнювати поняття «термінологія» та «терміносистема», зазначаючи, що термінологія – це не система термінів, а сукупність термінів, що входять до певної термінологічної системи. У спеціальній літературі можна знайти також твердження про те, що та чи та сукупність термінів стає терміносистемою лише тоді, коли вона піддається впорядкуванню й корекції. Але випадкового скупчення термінів, системно не пов'язаних і не організованих, не має жодна галузь виробництва, техніки або науки. Тому можна лише умовно розрізняти термінологію як сукупність термінів і терміносистему як упорядковану, кодифіковану термінологію.

Таким чином, аналізовану термінологію апріорі відносимо до категорії систем, але вважаємо за необхідне дослідити низку лексико-семантичних явищ, які є незаперечним доказом системності будь-якої термінології.

2.2. Гіперо-гіпонімія в українській термінології гендерної лінгвістики

Однією з важливих характеристик терміна є системність, яка має подвійний вияв: логічна передбачає ієрархію понять, мовна – структурну типологію термінів (синтез простих, складних і складених номінацій),

наявність семантичних, граматичних, словотвірних зв'язків між терміноодиницями.

Ієрархічну організацію будь-якої терміносистеми забезпечують передусім гіперо-гіпонімічні відношення, які в термінології належать до системоформувальних. На цьому одностайно наголошує більшість дослідників, які вивчали аналізоване питання, зокрема С. Булик-Верхола, І. Волкова, І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Михайлова, Т. Панько, О. Романова, Ю. Теглівець, О. Чуєшкова, Д. Шапран та ін.

Так, Т. Михайлова стверджує, що в термінології гіперо-гіпонімічні зв'язки – це системні відношення між спеціальними поняттями, які ґрунтуються на відношеннях підпорядкування (видового родовому), включення (родового у видове) і співпідпорядкування (гіперонім має два й більше співпідпорядкованих гіпоніми) [9, с. 59]. Таким чином, гіпонімію визначаємо як вияв мовної парадигматики, наявність у лексичній системі родо-видової ієрархії позначень понять, що ґрунтується на відношеннях несумісності як відсутності перетину обсягів цих понять; гіпонімія передбачає наявність гіпероніма й гіпонімів: перший є родовим позначенням класу об'єктів чи ознак, другі підпорядковуються першому як позначення видів цього класу [12, с.87].

Родовими, або базовими, термінами аналізованої терміносистеми є одиниці, на основі яких, як ми вже зазначали, відбувається творення термінів із більш складною семантичною й граматичною структурою. Базовими термінами є лексеми, спільні для гендерних досліджень загалом, так і мовознавчі терміни: *андрогінність, андроцентризм, гендер, гендерлект, дискурс, концепт, концептосфера, лексема, маркованість, маскулінітив, маскулінність, метафора, неологізм, номінатив, сексизм, семантика, спілкування, комунікація, фемінітив, фемінність* тощо.

Усі залучені до аналізу гіперо-гіпонімічні структури мають різні рівні членування. До дворівневих, де гіпоніми розташовані на одній площині стосовно гіперонімів, відносимо такі:

гендерна асиметрія *– семантична гендерна асиметрія, морфологічна гендерна асиметрія;*

гендерний дискурс *– чоловічий дискурс, жіночий дискурс;*

гендерний концепт *– чоловічий концепт, жіночий концепт;*

гендерний номінант *– чоловічий номінант, жіночий номінант;*

гендерні маркери мовлення *– чоловічі маркери мовлення, жіночі маркери мовлення;*

гендерномаркована одиниця мови *– граматична гендерномаркована одиниця мови, номінативна гендерномаркована одиниця мови, гендерномаркована одиниця мови чоловічої референції, гендерномаркована одиниця мови жіночої референції;*

лексикон *– маскулінний лексикон, фемінний лексикон;*

мовленнєва поведінка *– чоловіча мовленнєва поведінка, жіноча мовленнєва поведінка;*

мовна гендерна репрезентація *– дескриптивно орієнтована мовна гендерна репрезентація, прагматично орієнтована мовна гендерна репрезентація;*

мовна одиниця *– андроцентрична мовна одиниця, гендернокоректна мовна одиниця;*

риторика *– маскулінна риторика, фемінна риторика, андрогінна риторика* тощо.

Третій і наступні рівні членування передбачають творення на базі ТС складніших конструкцій, де гіпоніми з наведених вище рядів виступатимуть у ролі гіперонімів, пор.:

номінативна гендерномаркована одиниця мови *– лексична номінативна гендерномаркована одиниця мови, фразеологічна номінативна гендерномаркована одиниця мови* та ін.

Наведені приклади засвідчили наявність в термінології гендерної лінгвістики гіперо-гіпонімічних відношень. Більшість проаналізованих структур є відкритими й динамічними. Формування УТГЛ, безумовно, передбачатиме як створення нових гіперо-гіпонімічних структур, так і поширення наявних унаслідок подальшого розвитку гендерної лінгвістики як наукового напряму. Як слушно зауважує Т. Михайлова [9, с.63], гіперо-гіпонімію свідомо розвивають, формують у терміносистемах, тому що за її допомогою можна моделювати складні родо-видові відношення, які є універсальними для побудови семантичних полів і розрядів, тематичних груп у лексиці й, зокрема, термінології.

2.3. Синонімія в українській термінології гендерної лінгвістики

Синонімію також відносимо до системоформувальних відношень, а отже, наявність термінів-синонімів, як і гіперо-гіпонімія, підтверджує системність УТГЛ, свідчить про її розвиток. Хоча більшість й українських, і зарубіжних дослідників схиляються до думки, що синонімія в термінології є небажаною. Проте на ранніх етапах формування терміносистем (досліджуваної в тому числі) цей семантичний процес є корисним і сприятиме пошукові найоптимальніших термінологічних назв.

Синоніми, які функціонують в УТГЛ, класифікуємо таким чином (за основу беремо класифікацію, запропоновану О. Чуєшковою [19]):

1. Абсолютні синоніми – це синоніми, які, називаючи одне поняття, не мають семантичних відмінностей. За структурними параметрами виділяємо такі підгрупи аналізованих одиниць:

а) усі компоненти синонімічного ряду є однослівними термінами: *фемінність – жіночість; маскулінність – чоловічість;*

б) з-поміж компонентів синонімічного ряду є як терміни-однослови, так і ТС: *гендерна асиметрія в мові – андроцентризм мови – фалологоцентризм; гендер – соціальна стать – соціокультурна стать – статеворольова диференціація – біосоціальні характеристики людини – біокультурні характеристики людини;*

в) усі компоненти синонімічного ряду є термінологічними словосполученнями, у яких:

- синонімічній заміні підлягає видова назва, родова залишається незмінною (ТС, побудовані за моделлю «прикметник + іменник»; «прикметник + прикметник + іменник»): *мовний сексизм – лінгвістичний сексизм; чоловіча риторика – маскулінна риторика; жіночий лексикон – фемінний лексикон; жіноча вербальна поведінка – жіноча мовленнєва поведінка;*

- синонімізується родова назва, видова незмінна (моделі «прикметник + іменник»; «прикметник + іменник + іменник»): *гендерне спілкування – гендерна комунікація; лінгвістична гендерологія – лінгвістична гендеристика – лінгвістична гендергетика*; *феміністська критика мови – феміністська лінгвістика – феміністське реформування мови;*

- синонімічній заміні підлягають усі компоненти ТС: *гендерні упередження – статева дискримінація в мові.*

Поодинокими є приклади синонімічних рядів із власними назвами: *гіпотеза Сепіра-Ворфа – гіпотеза лінгвістичної відносності.*

2. Відносні синоніми – це терміноодиниці, які називають те саме поняття, але різняться обсягом семантики. Порівняно з абсолютними, вони представлені в значно меншій кількості. Так, ТС *гендерні стереотипи в мові – гендерні стереотипи в мовній свідомості – образи чоловіка й жінки в мовній свідомості* мають спільне значення «культурно й соціально зумовлені думки про якості, атрибути й норми поведінки представників обох статей», але семантика третього ТС є ширшою, адже не всі образи чоловіка й жінки в

мовній свідомості є стереотипними. До цієї ж групи відносимо й синоніми *гендерлект – чоловіче й жіноче мовлення.* Обидва терміни використовують для позначення особливостей використання мови залежно від статі мовця, проте семантика терміна *гендерлект* доповнюється додатковою семою «постійний набір ознак».

Кількість складників синонімічних рядів варіюється від двох до 13 компонентів. Найпоширенішим є ряд, що містить ТС на позначення мови, вільної від сексизмів, андроцентризму й будь-яких інших дискримінаційних форм і смислів, напр.: *гендернопаритетна мова – несексистська мова – гендерноінклюзивна мова – гендернонейтральна мова – лінгвістична рівність статей – інклюзивна мова – недискримінаційна мова – позитивна мова – неупереджена мова – гендерночутлива мова – гендернонеупереджена мова – несексистське використання мови – гендернокоректне використання мови.*

Проведений аналіз засвідчив поширеність синонімії у УТГЛ. До причин цього явища відносимо прагнення точності, можливість вибору найоптимальнішої номінації, наявність синонімів у загальнолітературній мові. Існування дублетних пар «своє – чуже» пояснюється також тим, що лінгвістичні гендерні дослідження було розпочато в 1970-х роках на Заході, а перші українські розвідки в цій царині з'явилися лише в 1990-х роках. Зрозуміло, що вітчизняні автори, використовуючи напрацювання зарубіжних колег, запозичали й термінологічний апарат. Крім цього, слід зазначити, що майже всі іншомовні терміни мають міжнародний характер [19] .

Від явища синонімії відрізняємо явище термінологічної варіантності, хоча на таких засадах перебувають не всі науковці. Так, погляд на синонімію як вияв варіантності поданий у працях Т. Пристайко, Т. Лепехи, В. Лейчика, Л. Малевич. Т. Панько, Г. Наконечна, С. Булик-Верхола, Н. Коцюба, М. Сташко стверджують, що варіантність є різновидом синонімії. Ми, як і О. Радченко, О. Медведь, О. Романова, О. Чуєшкова вважаємо, що синоніми – це різнокореневі (переважно) терміноодиниці, а терміни-варіанти – це

фонетичні, морфологічні, акцентні модифікації спільнокореневих слів-термінів та синтаксичні модифікації словосполучень. Таким чином, синонімія – це семантичне явище, а варіантність – структурне.

Як і синоніми, терміни-варіанти на етапі формування терміносистем дають можливість обрати більш раціональний спосіб вираження наукового поняття. Як зазначають науковці [19, с.107], варіантність – феноменальне явище, але для користувачів-практиків варіантні терміноодиниці ускладнюють оволодіння та користування термінологією, бо не містять жодної нової інформації. Проте зазначене стосується лише фонематичної та словотвірної варіантності. Натомість синтаксична варіантність певним чином розв'язує проблему незручності у користуванні полікомпонентними терміносполученнями.

У досліджуваній терміносистемі фіксуємо такі варіантні номінацій:

1. Варіантні написання однослівних термінів:

а) фонематичні: *гендер – ґендер*; *гендерлект – ґендерлект*; *маскулатив – маскулітив; патріархальний – патріархатний; фемінітив – фемінатив;*

б) словотвірні: *андрогінія – андрогінність; фемінний – фемінінний; фемінність – фемінінність; фалологоцентризм – фалогоцентризм; маскулітив – маскулінітив.*

2. Синтаксичні варіанти зафіксовані на рівні термінологічне словосполучення – складне слово: *лінгвістична гендерологія – лінгвогендерологія; гендернопаритетна мова – гендерно паритетна мова; гендерномаркована лексика – гендерно маркована лексика.*

Порівняно із синонімією, явище варіантності менш поширене й у більшості випадків свідчить про недосконаліть та невпорядкованість терміносистем.

Отже, уважаємо, що УТГЛ має властивості, які підтверджують віднесення її до категорії систем. Найважливішим доказом системності досліджуваної термінології є гіперо-гіпонімічна парадигма. Релевантними для

аналізованої лексики є синонімічні відношення, які також відносимо до системоформувальних. Констатуємо наявність двох різновидів синонімів: абсолютних і відносних з кількісним переважанням перших. Відзначаємо, що синонімія – це можливість вибору найоптимальнішої номінації. Зафіксоване явище варіантності, крім синтаксичної, відносимо до є небажаних.

ВИСНОВКИ

Сучасна УТГЛ становить молоду функціональну терміносистему, яка репрезентує новий науковий напрям – гендерну лінгвістику, беручи участь у формуванні та розвитку загальних термінологічних засад українського термінотворення. Перебуваючи на стикові мовознавства й гендерних досліджень як міждисциплінарного наукового напряму, аналізована термінологія активно розвивається, залучає до свого складу терміноодиниці цих наукових галузей, які набувають специфічних ознак системності тільки в досліджуваній, посідає певне місце серед інших термінологічних систем українського термінологічного фонду.

Структурно-семантична характеристика УТГЛ також переконливо доводить, що досліджувана терміносистема – це органічний складник української термінології. Запропонована класифікація термінів УТГЛ свідчить про те, що аналізована термінологія становить організовану в структурному й семантичному планах сукупність номінацій і відображає систему понять гендерної лінгвістики. Зафіксовано незначну кількість однослівних термінів, з-поміж ТС переважають дво- та трикомпонентні сполуки, що є загальною властивістю всіх українських терміносистем.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі українська УТГЛ існує як система, оскільки чітко визначені її системні ознаки та критерії. Будучи молодою терміносистемою, УТГЛ потребує подальшої систематизації та внормування, зокрема на фонетичному й орфографічному рівнях.

Наголошуємо на тому, що всі розглянуті в роботі питання є актуальними для сучасного термінознавства. Висловлюємо сподівання на те, що результати пропонованого дослідження сприятимуть оптимізації процесу уніфікації УТГЛ. Перспективним уважаємо систематизувати досліджувану термінологію, поглибити вивчення структурної специфіки термінів, розглянути співвідношення питомих та запозичених терміноодиниць,

виробити рекомендації щодо подальшого унормування термінології. На часі також укладання термінологічного словника гендерної лінгвістики. Переконані, що робота в цьому напрямі сприятиме нормалізації та стандартизації термінології гендерної лінгвістики. Для того, щоб цей процес був максимально ефективним, слід надалі здійснювати ретельний опис термінологічного матеріалу, піддавати його детальнішому аналізові та теоретичному осмисленню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гендер для медій : [підруч. із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей] / [Малес Л., Марценюк Т., Плахотнік О. та ін.] ; за ред. М. Маєрчик. – К.: Критика, 2013. – 219 с.
2. Дудоладова О. В. Динаміка мовної репрезентації гендера в англійському публіцистичному дискурсі (друга половина XX ст. - початок XXI ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В.Дудоладова. – Х., 2003. – 20 с.
3. Емірсуінова Г. І. Лексикон сучасного фемінізму (на матеріалі англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Г. І. Емірсуінова. – К., 2003. – 19 с.
4. Космеда Т.А. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : [колект. моногр.] / Т.А. Космеда, Н.А. Карпенко, Т.Ф. Осіпова, Л.М. Саліонович, О.В. Халіман. – Х.: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; Дрогобич : Коло, 2014. – 472 с.
5. Малахова О. Гендерночутлива мова vs дискурсивні влади: актуальні питання гендерної лінгвістики в Україні / О. Малахова // Гендерний журнал «Я». – 2015. – № 1 (37). – С. 35 – 37.
6. Малахова О. А., Марущенко О. А. Гендерна експертиза підручника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://undip.org.ua/
7. Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А.П.Мартинюк. – К., 2006. – 40 с.
8. Маслова Ю. П. Гендерний дискурс сучасних друкованих україномовних ЗМІ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю.П. Маслова. – Луцьк, 2011. – 20 с.

9. Михайлова Т. В. Гіпонімія як лексико-семантична категорія / Т. В. Михайлова // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2015. – Вип.41. – С.57 – 66.

10. Нелюба А. Жінки. Гендер. Словотвір [Електронний ресурс] / А. Нелюба // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х., 2011. – Т. 14. (Нова серія). – С. 189–204. Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/neluba/neliuba_zhynki.pdf

11. Основи теорії гендеру : навч. посіб. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.

12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.;

13. Словарь гендерных терминов [Електронний ресурс] / под ред. А. А. Денисовой. – М. : Информация XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступу: http://www.owl.ru/gender/;

14. Словник гендерних термінів [Електронний ресурс] / Укладач З. В. Шевченко. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. – 336 с. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=J8tBDwAAQBAJ&pg=PA49&lpg=PA49&dq#v=onepage&q&f=false

15. Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 236–246.

16. Теоретико-методологічні засади гендерної експертизи підручників [Електронний ресурс] / Малахова О. А., Марущенко О. А., Дрожжина Т. В., Коробкіна Т. В. // Експертиза шкільних підручників: інструктивно-методичні матеріали для експертизи електронних версій проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів [посібник] / за заг. ред. О. М. Топузова, Н. Б. Вяткіної. – К. : Педагогічна думка, 2016. – С. 48 – 56. – Режим доступу: http://undip.org.ua/ep/files/posibnyk1.pdf

17. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Ін-т української мови. – Стереотипне видання. – К.: Наукова думка, 2015. – 286 с.

18. Чуєшкова О. В. Становлення терміносистеми гендерної лінгвістики / О. В. Чуєшкова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Проблеми української термінології. – 2016. – № 842. – С. 161–164.

19. Чуєшкова О. В. Синонімія в терміносистемі гендерної лінгвістики/ О. В. Чуєшкова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології. – 2017. – №869. – С. 105 – 108.

20. Чуєшкова О. В. Термін *гендер* і його похідні як ядро терміносистеми гендерної лінгвістики / О. В. Чуєшкова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(70), червень. С. 237–239.

21. Чуєшкова О. В. Термінологія гендерної лінгвістики як система / О. В. Чуєшкова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології. – 2018. – №890. – С.81-84

22.Електронний ресурс. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C#%D2%90%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE-%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0